

Az öntevékeny falusi művelődés

Köszöntjük a szerzőt 75. születésnapján.

A demokratikus fejlődés folyamatában a választások után megvalósult hazánkban a települések önkormányzata. A nép valóban kezébe veheti környezetének irányítását, fejlődését, művelődését. A diktatúra után most valóban újnak tűnik ez a társadalom életében. Pedig falusi népünk már évszázadok óta öntevékenyen irányította a maga életét, sajátos törvényeket, szokásokat alakított ki, s ezeket megtartotta, azok szerint élt. Maga gondoskodott a falusi társadalom rendjéről, a művelődéséről. Mai fejlődésünk szempontjából érdekes és tanulságos röviden áttekinteni az öntevékeny falusi művelődés területét.

A faluban a bíró és az esküdtek tartottak rendet. Büntettek ha kellett és irányítottak. Az ifjúság rendjén a *legénycéh* örködött. Rendezték az ünnepeket, multságokat, örködtek az ifjúságon. Csak felavatott legények járhattak kocsmába, lányos házakhoz. A vétő suttyókat megbüntették, létrafokán kellett átbújniuk, sőt a vályúban is megfürdették. De nevelték is őket, farsangfarkában a suttyóbalon, vagy a legénypróbákkal, a legénykeresztelő szép szokásával. Ma is megszívlelendők a céhes életből falun megmaradt regulák: „Mátul kezdve, ha legény lész, legény módra köll viselkedned, gondulkodnod. Legfőbb regula a legényböcsület, soha ne tégy olyat, ami nem böcsületes. Az is regula, hogy böcsüld meg az idősebbeket, akkor majd téged is megböcsülnek a fiatalabbak. Ne lesd a potyát, adj vissza mindenkinek böcsületesen, ha jót kaptál valakitől.” Örökérvényű törvények ezek.

Régi szép szokások szabályozták az udvarlást, a lánykérést és a lakodalmat is. Csak *legényes napokon* illet lányos házhoz járni, lányt megkérni csak a keresztapával volt illendő, a móringolást, kézfogót is hagyományos formák közt tartották meg, s az elutasítást, a „kikosarazást” sem bántóan adták tudtul. A lakodalom sokszínű szokásai ugyancsak a maguk kialakította népi műveltség tartalmasságát, szépségét mutatják.

A munkában hasonlóan saját szokásaikhoz ragaszkodtak. A vetésnél pl. a gazda levett kalappal rövid fohász után maga szórta ki az első marék magot. Az aratást katolikus falvainkban a Sárlos-Boldogasszony napján megáldott eszközökkel kezdték, s az első kaszavágást is a gazda tette meg, az Isten áldását kérve. Az uradalmakban, nagygazdáknál dolgozó aratóbandák a saját maguk által kialakított belső törvények szerint működtek. A nem szántóföldi gazdálkodást a maguk között szerveződött *közbirtokosság* intézménye fogta össze. Ők fogadták a pásztort, alkalmazták a kovácsot, öröket, csőszöket, s örködtek a legelők, kaszálók, erdők szabályos hasznosításán.

Az év ünnepeit, jeles napjait évszázadok alatt kialakított szép szokásokkal emelték ki a hétköznapi szürkeségéből. Az advent, a karácsony, a farsang, a böjt, a húsvét, pünkösöd színes, hagyományos szokásai sok ősi szellemi kincset őriztek meg. Szakrális hagyományaink pedig azt mutatják, hogyan bontakoztatta ki, élte a nép a maga vallásos érzéseit. A fogadott ünnepeket megtartották, egymást ellenőrizték, és megszólták a kihúzókat. Egyes helyeken még meg is büntették, mint pl. Kunszigeten (Kisalföld): egy dögvész alkalmával fogadott Szent Antal-ünnepen tilos volt az állatokat kihajtani, befogni, dolgoztatni. Egy gazdát, aki mégis kihajtott az ökreivel, azzal büntették, hogy meg kellett vennie a tűzoltók sisakját. S a közösség ítélete ellen nem volt fellebbezés.

Az évszázadokon át nemzedékről nemzedékre hagyományozott ősi népi műveltségünk elkísérte az embereket a bölcsőtől a sírig. Halottas hagyományaink a legősibb szellemi értékeinket őrizték meg a haldokló földre tevésétől kezdve a haragosok kibékítésével, az állatok felriogatásával, temetéskor kiengedésével, a halottvirrasztás imáival, énekeivel, a temetőben megmaradt ősi nemzetségrenddel. Öntevékeny falusi művelődésünk teljesen kitöltötte a közösség életét.

Nem szabad megfélemednünk a régi falusi iskolák szerepéről sem. A régi „mesterek” nemcsak tanítottak, hanem *együtt éltek* a faluval. Énekkart vezettek, táncsoportot irányítottak, színdarabot rendeztek, növelték a közös művelődés összetartó erejét. S hogy milyen eredménnyel? Megható hallani a mai idős férfiak és nők emlékeit, ahogy ötven-hatvan év távlatából

¹Az 1991. július 1–5-én Békéscsabán esedékes XIX. Honismereti Akadémia fő témája az önkormányzati hagyományok lesz (Szerk.)

eléneklik a templomi énekkarban tanult latin énekeket, vagy mondják a régi színdarabokban játszott szerepeiket, dalaikat. *Ez a művelődés életre szóló élményt tudott adni az embereknek.*

Az első törés az első világháborúval érte ezt az öntevékeny népi művelődést. Azóta lassan fogytak, koptak a hagyományozott szokások. A tömegkommunikáció, a sajtó, a rádió csak siettette ezt a folyamatot. Elkezdődött azonban az egészséges védekezés is az uniformizált művelődéssel szemben. A népi írók – művészek alkotásain, a tudósok, főképp a néprajztudomány feltáró, megőrző eredményein nevelődött lelkes, vezetni hivatott emberek munkája nyomán újra sarjadni kezdett a népi művelődés. Pávákörök éltették tovább népdalkincsünket, táncházak táncainkat, kézimunkakörök a régi fonók emlékét, s nem utolsósorban a népfőiskolák igyekeztek széles látókörű embereket nevelni az egészséges társadalom számára. Nagyszerű lendülettel bontakozott ki országosan ez a vágyalom. S mire kivirágzott volna, letörték az idegen hatalmat szolgáló erők. Micsoda bűn, mekkora veszteség! Most érezzük csak igazán, milyen egészséges társadalmat nevelhettünk volna fel az elmúlt négy évtizedben, ha ezt a munkát lelkünk szerint végezthettük volna!

Most új lélegzetet vesz az ország. Újraéled a letiport vetés. Az újrászerveződő népfőiskolákon, öntevékeny hagyományörző csoportjainkban, egész művelődési munkánkban, s így honismereti mozgalmunkban is *korszerű magyar látókört* kell adnunk a felnövekvő nemzedéknek, s csak nehezen magára találó társadalmunknak is. Így válnak teljessé majd a most élni kezdő önkormányzatok.

Dr. Timaffy László

A székely közbirtokosságról*

1. Ha a múltban a kükküllökeményfalvi (Udvarhelyszék – Udvarhely megye, ma Hargita megye) gazdát ingatlanvagyonra felől kérdezték, felsorolta *bemvvalóját* (beépített telkét) négyszögölekben, *künnvvalóját* (a falu határában lévő szántóit, kaszálóit és a havasi részen lévő kaszálóit) katasztrális holdakban – később hektárban is –, valamint *közbirtokossági arányjogai* számát. Szántóparcelláit gyakran jelölte *vékaférejében* (hány 20 literes véka szemesgabonát kellett vetni bele), kaszálóit pedig úgy is, hogy átlagos szénatermes idején hány szekér széna szokott lenni rajta. Arányjogainak, jóllehet ingatlan vagyonnak számított, a gazda csak a számát tudta. Ezt a közbirtokosság vezetősege is nyilvántartotta, és ő határozta meg évente, hogy hány arányjog után csapható ki a közbirtokossági legelőkre egy *számosállat* (1 db ló vagy szarvasmarha, 2 db 3 éven aluli növendék, vagy 4 db juh, kecske), és hány köbláb – később köbméter – lábónálló fa jár a gazdának az évente vágásra kijelölt *szabadtáblából*.

Abban a gazdálkodási formában, amely a Székelyföld túlnyomó részén évszázadokon át, majd a havasok közelében egészen századunk negyvenes éveinek közepéig honos volt, a földművelés mellett nagy jelentősége volt az *erdőlésnek* és a legeltetésnek; kevesebb, de nem nélkülözhető jövedelmi forrásként az erdei gyűjtögetésnek. Kezdetben az erdő és a legelő a földművelésnél többet jelentett a székely számára: fát a saját építkezéseihez, feldolgozható és értékesíthető faanyagot (faragott fa, fűrészáru, tűzifa, eszközfa, kész faeszközök, bútordarabok, épületek); fát a szénégetéshez, a hamuzsírforzéshez, a kátránylepárláshoz, a koromégetéshez; szurkot (fenyőgyanta) a gyanta- és terpentinfőzéshez; kereskedelmet tutajozással és szekerezéssel messzi tájakra; legelőt állata számára; gyűjtögethető és felhasználható, értékesíthető földiepret, málnát, áfonyát, szedret, gombát, ecetnek való vadalmát és vadvackort; mindenki számára szabad vadászatot és halászatot. A híres székely ezermasterségnek is a fa volt a legfőbb alapanyaga. A gazdaság ezen jövedelmeit egészítette ki – némely családoknál részben helyettesítette – a munkavállalás közeli vagy távoli tájakon: erdőkitermelés, fafaragás, huzatás, faanyagszállítás, építkezés, kézi cséplés, kötörés, csemeteültetés, pásztokodás, szolgának-szolgálónak való elszegődés.

*Részlet a szerző nagyobb terjedelmű kéziratosa monográfiájából (Szerk.)

¹Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp. 1975. 954. 1085.

Az erdőnek, a havasnak volt még egy másik, hatalmas jelentősége: viharos történelme folyamán, a dúlások, fosztogatások, felperzselések idején ide menekülhetett a székely, és menekülhetette legértékesebb ingóvagyonát, az állatállományát, majd a veszély elmúltával az erdő fájából és állatai árából teremthette újjá leghamarabb otthonát, gazdaságát. Az állatállomány szolgáltatta ruházatának és táplálékának jó részét is.

Kinek volt a tulajdona ez a hatalmas, az egész Székelyföldre kiterjedő erdő- és legelővagyon; kik és hogyan részesültek a hasznaiból? Hogyan keletkezett ez a vagyon, hogyan alakult a sorsa a történelem folyamán? Miben különbözött más közösségi javaktól?

2. Elsősorban tisztáznunk kell, hogy ki volt a „történelmi” székely: „paraszt”, vagy másvalaki?

A gazdálkodó székely ismerte a *paraszt* szó mindkét jelentését, de magára nézve ezt a minősítést mindig sértőnek tartotta. A székely gazdálkodó nem volt azonos az országos értelemben használt *paraszt* kategóriával.

Gazdasági értelemben a parasztnak: „A földet művelő, mezőgazdasági munkát végző személy”, történelmileg pedig: „Jobbágy, nem nemes személy”. A *parasztgazda*: „önállóan gazdálkodó parasztnak”; a *parasztcsalád*: „földművelésből élő család”. Végül, a *mezőgazdaság*: „a növénytermesztést és az állattenyésztést magában foglaló termelési ág”.¹

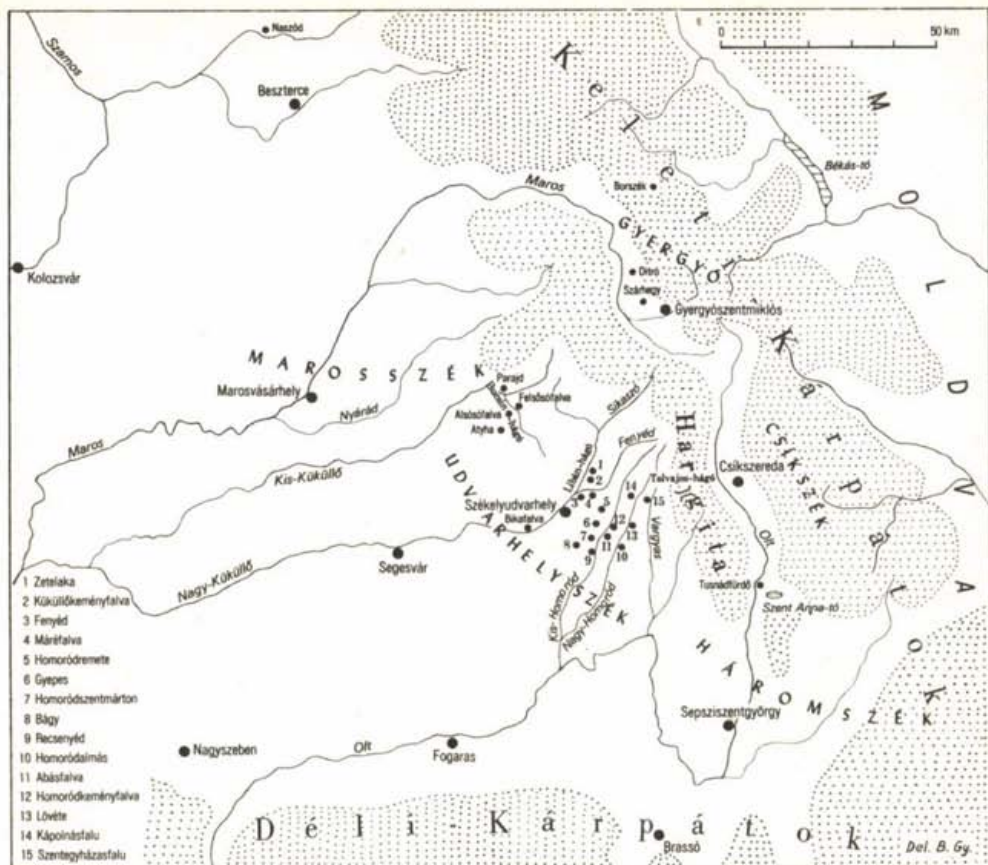
Ezek a „ruhák” azonban nem illettek a székelyre, különösen nem a havasok közelében élőre, de soha sem is akarta azokat magára venni! Ő nemcsak földet művelt, mezőgazdasági munkát végzett, nemcsak növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozott, mert csak ezekből nem élt volna meg. Az ő „állattenyésztés”-e sem fedti maradéktalanul a köznyelvi fogalmat, mert csak *állattartással* foglalkozott – mindig is így mondta –; csak annyi állatot tartott, amennyi a munkavégzéshez, a család táplálékának és ruházatának biztosításához szükséges volt, és csak a fölösleges növénydekekből és alkalmatlanná vált állataiból értékesített. Az „önállóan gazdálkodó” meghatározás sem testhezálló, mivel kizárni látszik a nagyon is jelentős *közösségi gazdálkodási formákat* (közbirtokosságok, cimboraságok, közösen végzett munkák).

A székely gazdálkodó *paraszt*nak való minősítése történetileg sem helytálló. A jobbágy-ság, zsellérség – a parasztság kialakulása idején különösen – nem volt jellemző a Székelyföldre, meg aztán a *nem nemességhez* is szó fér, akár mint is vélekedtek a történelem folyamán „az urak”. Jobbágyfelszabadítás is alig volt itt, mert a csekély számú jobbágy-ság magától felszámolódott, „elpusztult” – amint a keményfalviak írják az egyik *Conscriptio* (Úrbéri összeírás) alkalmával. Az atyhai székelyek is megsértődtek a Pesty Frigyes-féle helynév-összeírás² egyik kérdőpontja miatt, mert méltatlankodva így írnak: A parasztnak „... titulusa a székely soha se nem viselte, nem tűrte, s a tisztes nemessé Székely kifejezést nem csak a Primor, hanem a Primpillus és Pixidarius is, egyaránt sajátjának tartotta mindéig, és az is volt – ezen sajátos nemessége adott még a kiváltságos korban is jogot a Székelyeknek... igényt a leg főbb hivatalokra is, mikre nem nemessék fel nem juthattak, s' ez elegendő adat arra: hogy a székely nem parasztnak...”.

A letelepedéskor csak nemekre és ágakra tagozódott, de teljesen egyenlő jogokkal és kötelességekkel rendelkező székelység keretében később három rend alakult ki: *primor* (főrendű), *primipilus* (lófő – saját lován hadba vonuló) és *pixidarius, peditus* (lándzsás gyalog), de ez is csak vagyoni kategóriát, és mintegy „főfoglalkozásként” való katonáskodást jelentett; gazdasági tevékenységét akkor még nem nagyon firtatták. Mátyás király 1473-i kiváltságlevelével régi gyakorlatra hivatkozva először ad hírt a székelyeknek eme három rendjéről, és megállapítja, hogy ezek valamelyikéhez való tartozást egyedül csak a vagyoni állapot határozza meg; ennek változásával a hovatartozás is változik. Közük egyébként semmi különbség nincs. Egyformán kötelességük a hadbavonulás; pénzbeli vagy más szolgáltatással senkinek sem tartoznak, csupán csak jóakaratukból és jövedelmek arányában, bizonyos alkalmakkor ökröket ajándékoznak a királynak (signatura boum – ökörsütés, ökörbélyegzés). Bonfini, Mátyás király udvari történetírója is följegyezte, hogy a székelyek senkit maguk között nagyobb szabadsággal rendelkezőnek nem ismernek.

Werböczy *Tripartituma* (Hármas Törvénykönyv) kimondta az ország összes nemesinek egyenlő jogállását (nincs tehát főnemes és köznemes), a székelyekről pedig, az akkor még élő köztudat és oklevelek alapján ezt írta: „...qui per Tribus et generationes atque lineas

¹1864. Kézirat. Országos Széchenyi Könyvtár

generationum haereditas et officia inter sese partiuntur". Vagyis: akik az örökséget és a hivatalviselést törzsenként és nemzetségenként, valamint nemzetségi áganként osztják fel egymás között.³ Köztudomású, hogy a Tripartitum országgyűlési határozattal való szentesítését éppen a kimondott jogegyenlőség miatt akadályozták meg a főurak.

Ha a székelyek egyenlőségi és nemességi tudatának, önkormányzati hagyományainak gyökereit keressük, vissza kell mennünk mai hazájukban való letelepedésükig, anyagi alapját pedig a *székely telekben* találjuk meg.

A székelyek letelepedése az akkor igen gyér bolgár-szláv lakosságú vagy lakatlan területen szervezett formában, rendező elgondolás alapján történt, aminek számos bizonyítékát találjuk. Az őstelepes falvak, különösen a nagyobbak mind megfelelő vízfolyások mellett létesültek (az állattartás fontossága!). Ugyanakkor a legnagyobb településeket a keleti hágók közelében hozták létre, pl. Parajd és a két Sófalva a Bucsin-hágónál, Zetelaka a Libán-hágónál, a két Oláhfalva és Lövete a Tolvajos-hágónál stb.

A letelepedés törzsenként, áganként és nemenként történt (sok falu nevében lappanganak ezek nevei!), és a családok falvanként egyenlő nagyságban, a domborzati viszonyok, vízfolyások, közlekedési lehetőségek által meghatározott elhelyezésben kaptak telket, egyéni tulajdonként. Jellemző a céltudatosságra, hogy azon telkek gazdáinak számára, amelyek nem közvetlen a vízfolyások mellett voltak, vízre járó utcákat hagytak. A maguk közötti teljes jogegyenlőséget aztán úgy valósították meg, hogy a *telekhez kötöttek minden jogot és kötelességet*: részesülést a falu határából, tisztségviselést, hadbavonulási kötelességet; csupán a lófői vagy a gyalogos rendhez való tartozást és az ökörsütést kötötték a vagyoni állapothoz.

³Kövár László: Székelyhonról. 1842. Kolozsvár. 91. old.

Mindezekre utal az a tény is, hogy valahányszor katonai vagy vagyoni összeírás volt a Székelyföldön, ez mindig *telkek szerint* történt; amely lakott telken nem volt hadköteles férfi, ott mindig az elhalt családfők neve után, *eorum viduae* (özvegyeik) vagy *reliquae* (maradéki) szerepelnek.

A telkek jelentette tehát kezdetben a falu tulajdonába adott közös birtokból való részesedés alapját és így kiinduló pontja az évszázadok folyamán kialakult *közbirtokosság* intézményének is.

A *székely őstelek*, az „*antiqua sessio*” – az „öss”, amint évszázadunk elején még általánosan hívták – nem azonos a földesúri jobbágy-zsellér telkekkel. A letelepedéskori ösfoglalásból származik, soha sem volt a főurak-földesurak tulajdona. Itt nem a földesúr adott telket jobbágyainak, zselléréinek és ennek arányában részesülést a szintén az ő tulajdonát alkotó erdő és legelő használatából. Az úrbéri birtokosság és a székely közbirtokosság közti alapvető különbségnek talán legékeesebb bizonyítéka, hogy az idegenben élő nagyobb birtokosok, a vármegyei nemesség is igyekezett székely örökséget, telket szerezni beházasodás, vásárlás, adományozás, zálogbavétel vagy akár erőszak útján, hogy részesülhessen a székely közös birtokból, beleszólhasson a falu igazgatásába.⁴

A falvak határában lévő szántókat és kaszálókat kezdetben minden évben *nyílhúzással* osztották ki a telkek, majd a telkek osztódása és új telkek keletkezésével alakult új családok figyelembevételével. Később, a három rendre való tagolódás és a jobbágyság megjelenése után a jogosultság aránya is változott: főrendűnek 3, lófőnek 2, szabadszékelynek (gyalognak) 1, jobbágynek 1/2 nyíl járt. Ugyanakkor a családok a falu határában lévő erdős területekből szabadon irthattak és ezek az *irtványföldek* a család tulajdonában maradtak. Az idők folyamán, a jobb művelés céljából is egyre nagyobb időközönként történt a nyílhúzás, végül pedig a nyílföldek is magántulajdonná váltak. A nyílhúzásos kiosztás a havasi kaszálókon maradt fenn a legtovább. Évszázadunk huszas éveiben a keményfalvi idősebb gazdák még így mondták pl.: van egy nyílam a Páskomban. *Soha sem került sor azonban a nyílhúzásra a havasi legelők és erdők esetében: ezek a faluközösség osztatlan közös tulajdonában és használatában maradtak.*

Az ősi társadalmi, gazdasági és jogrendben hatalmas változások következtek be a székelyfelkelést követő, János Zsigmond fejedelem által összehívott segesvári országgyűlésen (1562). Ez először véresen megtorolta a lázadást, majd kimondta a *ius regium* kiterjesztését a Székelyföldre is: a lázadóknak, árulóknak nyilvánítottaknak nemcsak fővesztését, hanem telküknek, egész vagyonuknak a kincstárra szállását. A fejedelem az így elkobzott vagyonok egy részét a váraknak, más részét főrendűeknek, hű embereinek adományozta el, várjobbágyokká, illetve jobbágyokká téve néha egész falvak népét is. Így jártak el aztán a további fejedelmek is. Ha időnként, amikor a székely hadakra nagy szükségük volt, vissza is ígérték az ősi szabadságjogokat, a veszély elmúltával a főurak nyomására ígéretüket mindig vissza is vonták saját maguk, vagy a soron következő fejedelmek.

3. A faluközösség igazgatása kezdetben egységes volt „polgári”, katonai és gazdasági vonatkozásban egyaránt. Igazgatási egységek a tízesek voltak, élükön egy-egy *tízesbíróval*. Keményfalván kezdetben csak egy tízes volt, később a lakosság számbeli növekedésével és a falu terjeszkedésével kialakult az *Altízes* (egy múlt századi osztálylevélben még így nevezik!). Zetelaka például több tízesből állott; itt az 1930-as években még tízesenként választottak egy-egy községi tanácsot, akit *tízesbírónak* is mondtak; a községi és közbirtokossági közmunkát még *tízeszernek* nevezték.

A tízesbírók a falusbíró alá tartoztak (a kiváltságlevelés Zetelakán a *királybíró* volt a legmagasabb tisztség). A falu vezetősége intézte a gazdasági igazgatást is: a nyílhúzásokat, az irtások szabályozását, a közös tulajdonban maradt legelők és erdők használatát.

Az idők folyamán azonban mind nagyobb egyenlőtlenségek keletkeztek a családok vagyoni állapotában, kiemelkedtek a főrendűek, a lófők; a tisztségviselés is ezek kezébe jutott; a nyílhúzásnál már több járt nekik, mint a közsékelyeknek és jobbágyoknak. Kialakult – valószínűleg a XVII. században – az *arányjog* intézménye is: eszmei hányadrész az osztatlan közös tulajdonból. Az arányjog ingatlan tulajdonnak számított és mint ilyen, később szabad forgalomba került: örökség, adásvétel útján.

⁴Demény Lajos: Székely felkelések a XVI. század második felében. 1976. Bukarest, 17., 39–41, 55. old.

De hogyan jutottak és maradtak több mint 700 éven át a falvak népének oszlatlan közös tulajdonában a havasi legelők és erdők? Mi a magyarázata annak, hogy a havasokon ilyen oszlatlan közös tulajdonai voltak a sokszor 25–30 km távolságra fekvő falvaknak is?

A régmúlta utal a *Tizenhétfalva havasa*, hatalmas erdő- és legelőterületnek és nevének eredetét magyarázó monda, amely évszázadunk húszas éveiben még közismert volt Küküllőkeményfalván és amely így szól:

Valamikor réges-régen egy fejedelem (mások szerint király, fejedelemasszony) elbűjosni készült Moldva felé. Mivel a Tolvajos-hágón, a Hargitán át és a csiki havasokban veszélyes volt a közlekedés a rablóbandák miatt, kihirdette, hogy amely falvak két-két szép szál lovas legényt adnak a kíséretébe, azoknak adja a Hargita oldalán elterülő erdőit és legelőit. Össze is gyűlt a szükséges kíséret, el is mentek, de a legények közül egy sem tért vissza sohasem. A falvak aztán birtokba vették a havast, az ígéret szerint. Keményfalvának volt akkor egy Fancsali nevű gőgös bírója, aki azt mondta, hogy nem adunk legényeket, mert van elég legelőnk és erdőnk. Ezért van most olyan kevés. Bezzeg, a fenyédiek nem sajnáltak két legényt adni, és kaptak is egy jó darabot a havasból.

Ezek előrebocsátása után megkísérelhetjük magyarázatát adni a *Tizenhétfalva havasa* eredetének.

Az említett közös havasok földrajzi fekvése és a nem szomszédos helységek ezekből való részesezése szintén arra enged következtetni – egyéb bizonyítékok mellett –, hogy a székelyek letelepítése valóban szervezett, céltudatos formában, és az akkori teljes jogegyenlőség alapján történt az addig igen gyéren lakott vagy lakatlan (Gyergyó!) területeken. A jogegyenlőség úgy érvényesült, hogy azok a falvak is részt kaptak a távoli havasokon, a településre nem alkalmas részeken, amelyeknek a közvetlen körzetében nem jutott a többivel egyenlő nagyságú erdő és legelő. Ez a tény különösen megfigyelhető a Tizenhétfalva havasa esetében: közelebbi Homoród-menti falvak, mint Homoródmás, Homoródkeményfalva, Abásfalva, Homoródremete, Gyepes, Recsenyéd kaptak otthon elegendő területet, de pl. Homoródszentmártonnak és a még távolabbi Bágyanak, Homoródszentlászlónak már csak a Hargitán jutott arányos rész. Hasonlóképpen történt különben a Nagy-Küküllőn túli udvarhelyszéki falvak esetében is: a délebbre fekvő, a havastól távolabb eső falvak az *Ország havasán*, mások a közvetlen körzetükben kapták ki a nekik járó részt. Érdekes kivétel itt Bikafalva, amely jöllehet a Küküllőn túl fekszik, nem az Ország havasán, hanem a Hargitán részeseült, aminek a nemzetségenkénti letelepedés lehet a magyarázata.

Az elfoglalt területeknek ez az elosztása csakis ősi lehet: az okiratok, köztük az 1583-i is ennek előtte való üdökről, számos esztendőkről forgásról, régi üdökről, régi közös birodalomról szólnak.

A XVI. századtól azonban a havasok békeeséges közös használata mindjobban kezdett felborulni. Főképpen a közvetlenül határos és nagyobb falvak igyekeztek minél nagyobb hasznát venni a havasnak, és hatalmaskodtak: a Kápolnásfalu elleni per anyagába bemásolt 1583-i, „Mosogato Szent János (Keresztelő Szent János, jún. 24.) után legközelebb való Hétfőn” kelt Compositio szerint a kápolnásfalviak „elvagdalták” a többi falusiakat, „faragott Létzeiket és egyéb mibe való fájakat” elvették; az „egyenletlenségből semmi jó nem következett köztök...”, ez féle dologból néha emberhalál is szokott lenni”. Emiatt a 16 falu már előbb „ez Orzágnak Fejedelmét az Nagyságos Batori Sigmondot a’ Nagyságos Losonczy Bánffy Farkas urunk ez mostoni Kapitánunkot könyörgésekkel interpellálták volt”. A perben hivatkozás történik még egy „akkori, a’ Zetelakával törvényes Compositio mellett meg osztott helység”-re.

Egy 1848. november 24-én, a keményfalvi *Adományszéke kuttyánál* kelt „Per közbéli egygyezet”-ben, amellyel Zetelaka, Küküllőkeményfalva, Fenyéd és Méréfalva „több huzomos pereik”-et kívánták megszüntetni, leírják, hogy a *hites táblabírák*, a falvak előljáróinak kíséretében bejárták a határvonalakat, a határhalmokat megújították és újakat is emeltek. Ebben az okiratban hivatkoznak egy 1580-ban kelt osztálylevélre, amelynek alapján most a határjárást végezték.

Mindent egybevetve úgy tűnik tehát, hogy a Hargita nyugati oldalán, a Tolvajos-hágó és a Nagy-Küküllő fő mellékvize, a Sikaszó, illetve a Libán-hágó közti egész havas eredetileg 21 vagy 22 helység „közös birodalma” volt. Ebből a közösségből váltott ki már a XVI. században Zetelaka, Küküllőkeményfalva, Méréfalva, Szentegyházásfalva (Nagy Oláhfalva), és valószínűleg Lövete mint huszonkettedik. Fenyéd, mivel a Nagyfenyéd-patak völgye jó megközelítő útvonalat nyújtott, Kápolnásfalu pedig mivel közvetlen szomszédos a havassal, a közösségben maradtak, ezt látták előnyösebbnek a maguk számára. Kápolnásfalu igyekezett

is aztán alaposan kihasználni helyzeti előnyét, ennek lett a következménye a tizenhat birtokos társ által indított per.

A havas végleges felosztása a birtokos helységek között 1873-ban következett be, a telexkönyv tanúsága szerint, és ezután keletkeztek egyes, ma is ismert helynevek, mint *Szentlászlai, Sándorfali, Ócfali, Szentmártoni, Bágyi boss, Lókodi sarok, Fenyédi ódal* stb.

4. A faluközösség – később az arányjog tulajdonosok – közös vagyonát az idők folyamán sok támadás érte a falu lakói, a szomszédos helységek, az államhatalom és a helyi államigazgatási szervek részéről. A támadások elleni védekezés eszközei a falutörvények, a határvonalak halmokkal, métákkal (határhalmok) való megjelölése, a határvonalaknak bizonyos hosszabb-rövidebb időközönkénti bejárása, a halmok megújítása és újak emelése a szomszédos helységek képviselőinek jelenlétében, és ennek a határjárásnak okiratba foglalása: a helységek egymás ellen indított perrei a határvonalak pontos kijelöléséért vagy egy-egy területszakasz tulajdonjogáért voltak. Több esetben erőszakos cselekmények is történtek. Amint látni fogjuk, egy időben több-kevesebb sikerrel védekeztek az állam törvényei ellen is; sikertelen volt azonban a harc a közigazgatási szervek egyre fokozódó beavatkozása ellen.

A falutörvények, falujegyzőkönyvek gyakori tárgyai a jó határrendtartás mellett a közös tulajdonban lévő legelők és erdők használata, tilalmas és irtható erdőrészek kijelölése. (Keményszőlőfalván a *Tilalmas* és *Ortovány*, valamint a többi egykori erdős területekre utaló dülőnevek!). A törvények megsértőit: határjelek, kerítések rongálóit, fák eltulajdonítóit pénzbüntetéssel sújtották. A határjárás, amelyet *határmegnyitásnak, határhasításnak* is neveztek, törtenhetett a szomszédos helységek előjáróinak kezdeményezésére, a további jószomszedság érdekében vagy pedig peres ügyek keretében. A határjárás lezajlását gondosan és részletesen okiratba foglalták, aláírták a legtöbbször idegenből meghívott „bírák” és az érdekelt helységek előjárói. Az okiratról egy-egy példányt kaptak a képviselt falvak.

5. A falvak egymás ellen folytatott vitáiban, pereiben egy-egy elveszített birtokrész csak a vesztest érintette, de továbbra is a székely közös vagyonban maradt. Az államhatalom ellenben az egész székely vagyont veszélyeztette és végül teljes egészében meg is semmisítette.

Az osztatlan közös tulajdon kezelését és használatát régen semmiféle állami rendelkezés nem szabályozta. A faluközösség maga rendelkezett a falutörvényekben, falujegyzőkönyvekben, amelyekben úgyszólván jogi alapként gyakran hivatkoztak a „régí jó usus” megtartására. Bármilyen rangú és rendű volt is a falubeli birtokostárs, a külbirtokos, az kénytelen volt alávetni magát a faluközösség akaratának, rendtartásának.

A veszelő árnyékát már az „Urbarialis Conscriptio”-k előre vetették (Keményszőlőfalva esetében 1750-ben, 1785-ben és 1820-ban). Ezek arra vallanak, hogy az államhatalom, majd a törvényhozók nem tudnak (inkább nem akarnak!) különbséget tenni az úrbéri közösségek és a székely közös birtokok között. (Joggal, szinte megbotránkozva felelik a keményszőlőfalviak az egyik kérdésre, hogy úrbériségnek még hírét sem hallották!). Még 1885-ben is községi tulajdonnak veszik Keményszőlőfalva összes erdőterületeit, közbirtokossági tulajdonról szó sem esik.⁵ Pedig a XIX. század vége tájára, a vármegyeiítés idejére (1873) a közbirtokosságok (compossessoratusok) mint önálló jogintézmények és gazdasági igazgatási formák már teljesen kialakultak. A folyamat jóval korábban kezdődött, az arányjogok kialakulásával: a közös használatban maradt legelők és erdők tulajdonosai csak az arányjog tulajdonosok maradtak, és semmi esetre sem a faluközösség minden tagja, illetve nem az egész község.

A közbirtokosságot, mint jogintézményt először az 1807. évi XXI. tc. 9–10. paragrafusa említi (együtt az úrbéri birtokosságokkal!), miszerint a birtokosok kérhetik a vagyon arányos felosztását. Ezzel kezdődnek el a székely közbirtokosságok viszontagságai. A későbbi arányosítási, tagosítási és a közös területek felosztathatóságára vonatkozó törvényeket is egyformán alkalmazták a volt jobbágyok által közösen használt földesúri birtokokra és a székelyek saját, csak éppen fel nem osztott, soha földesúri hatalom alatt nem volt közös birtokaira is. A törvényhozók a saját érdekükben nem akartak tudomást venni a különbségekről.

Az 1840. évi XXX. és XXXI. tc. a tagosításról és az arányosításról intézkedik, majd az 1880. évi XLV. tc. az aránykulcsot határozza meg úgy, hogy a nagybirtokosoknak kedvezzen. Jellemző módon Székelyudvarhelyen még „Úrbéri Törvényszék”-et is szerveztek, Csikszékre és Háromszékre is kiterjedő hatáskörrel. Hogy mi lett mindezen, a székely

⁵Bedő Albert: A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. Bp., 1885.

közbirtokosságokra is ráhúzott törvényeknek következménye, hogyan bánta meg a székely, hogyan forgatták ki vagonának egy részéből, azt Bözödi Györgynél olvashatjuk.⁶

6. A közbirtokosságok szervezeti fölépítését és ügyvitelét végül az 1898. évi XIX. tc. második paragrafusa szabályozta. Leglényegesebb rendelkezéseit a következőképpen foglalhatjuk össze.

A közbirtokosság ügyeit a törvény értelmében készült szabályzat alapján a közös birtokosok gyűlése intézi. A gyűlések határozatait választott testület (választmány, kik közül egy elnök, egy pénztáros, egy erdőgazda) hajtja végre. A gyűlésnek joga van hatáskörének egy részét átruházni az elnökre és a végrehajtó közegekre. A közigazgatási és a bírói szervek előtt a közbirtokosságot az elnök képviseli. A taggyűlést az elnök hívja össze a szabályzatban meghatározott időközönként, és valahányszor a birtokosok 1/10-e kívánja. A gyűlésen a szavazásra jogosult tagok arányrészeik szerint számított többsége dönt, a meg nem jelent tagok szavazatai a többség határozatahoz számítandók. A közös tulajdon jövedelme, a terhek és költségek fedezése után a tagok között a jogosultság arányában felosztandó. A kiosztásra nem kerülő de értékesíthető fatermékeket (a kidült, lábön száradt ún. *veszendőfák*) árverésen kell eladni.

A közbirtokosság tehát elismert jogi személyiség volt, körpecsétjét az elnök, irattárát a pénztáros őrizte. Jövedelmeiből a közbirtokosság más javakat is szerezhetett, létesíthetett (székház, kocsmá). Az erdők és legelők őrzésére egy *erdőpásztort* alkalmazott. A közbirtokosság ügyvitelére a vármegyei alispán és a járási főszolgabíró gyakorolt bizonyos ellenőrzést. Az állami erdészeti szervek feladata volt a műszaki irányítás (üzemtervezés, az évente kiosztásra kerülő erdőréssz, az ún. *szabadtábla* kijelölése, a letarolt terület újraerdősítésének ellenőrzése). Az állami erdészeknek feladatuk volt az erdővétségek megállapítása is. A közbirtokosság a múlt század végétől az I. világháború végéig terjedő időszakban az ismertetett szervezési és ügyviteli törvény alapján működött, bizonyos régi szokásjogi formákat is megtartva.

Minden évben jelöltek ki *szabadtáblát* a havasi fenyőerdőkből, időnként tűzifát is osztottak a lomblevelű erdőkből, azonban ezt a szükségletét a lakosság túlnyomó részben a saját kaszálóin nevelt fákból, valamint a szabadtábla kitermelése után maradt hulladékfából fedezte. A szabadtábla kijelölése után a közbirtokosság vezetősége a rajta lévő összes fát a tövüknél, majd mellmagasságban *megcsapta* (fejszéval a kérégt tenyérnyi nagyságban lefaragta) és a drótkarikára fűzött, egyik végükön 0-tól 9-ig számjegyekkel ellátott vasrudacsák segítségével sorsszámot ütött bele. Eközben az így megszámozott fákat becslés szerint köbözéssel *listyára* vette. Ezután a vezetőség elkészítette a kiosztási listát: házszámok sorrendjében felírták a gazdák nevét, arányjogaik számát, valamint az eszerint őt megillető famennyiséget és az ezt kitevő fák sorsszámát. Azután kihirdették, hogy kihez kell menni megtudni a fák sorsszámát, meddig kell befejezni a kitermelést és kiszállítani a faanyagot az erdőből.

7. A közbirtokosság Keményfalván úgyszólván közjóléti intézmény is volt; a gyakorlatban nem zárta ki a falu arányjogokkal nem, vagy csak kevésel rendelkező lakóit a legelők, erdők haszonvételeiből. Alacsony *teksák* (illetékek) mellett befogadta állataikat a legelőre, alacsony áron *cédulát* adott nekik tűzifára. Úgy ezeknek, mint az aránylag tulajdonosoknak kérésére soron kívül kapuzábának, kútágasnak, épülettalpának való cserefát adott, és minden felnőt korbán elhaltak egy vékonyabb szál cserefa járt ingyen, temetői sírkereztnek. Az évente tartott *nyilvános árverésen* bárki megvehette a kaszálható területek fűvét és a veszendőfákat. A falubeli, sőt más helységek *égetteit* (tűzkárosultjait) építkezési anyaggal segítette, úgyszintén olcsó épületfát adott az új bennvalót létesítő fiatal házasoknak. A falu nevében a közbirtokosság járult hozzá fával az udvarhelyi középületek (vármegyeháza, internátus, főgimnázium) építéséhez is.

Legnagyobb jótéteménye a *kepealap* létesítése volt: a havasi *Kistamás-dűlőben* a múlt század végén eladott egy kb. 70 hektáros fenyőerdőt, az árát bankba tette abból a célból, hogy kamataiból fizessék a papot és a kántort, mentesítve így az egész falu népét a *kepe* fizetés alól. A háború alatt azonban a banki betétet hadikölcsönbe kellett adni és ezzel teljesen megsemmisült.

Zetelakán a nagy elemi iskolát és templomot nagyrészt szintén az ottani közbirtokosság erdeinek árából építették. (A levágott nagy erdők helyét ma is *Az iskoláéna* és *Templombükéne* nevezik!).

⁶Bözödi György: Székely bánja. II. kiadás. Bp., 1939. 89–99. old.

Keményfalván a közbirtokosság adta a fát a csordaitató-vályúk készítéséhez, valamint az esztenához és a tinópásztor kalibájának építéséhez, továbbá a tűzifát az esztenához. Magára vállalt olyan terheket is, amelyeket a községnek kellett volna viselnie: adta a fát és építette a Nagy fedelehidat, a faluvégi pallót, a sósút házát, foglalatát és a hozzá vezető padlatot. Tulajdonában volt az Alszegeben egy telek, amelyre kocsmát és szekerbeálló színt épített, a Felsegeben pedig megvásárolt egy telket a rajta lévő emeletes házzal, amely a közbirtokosság székháza lett, földszintjét pedig ingyenes lakásul adta idegenből fogadott pásztoroknak. Ez az épület szolgált „község háza”-ul is. A közbirtokosság a penzjövödelmeiből alacsony percentre (kamat) kölcsönöket is adott.

A közbirtokosság jótékonyági tevékenysége is örökség volt a múltból, mint maga a közbirtokosság intézménye.

8. A múltban nem kis jelentősége volt a falu lakói által szabadon űzhető vadászatnak és halászatnak. Ennek a jognak gyakorlását a falu határán – beleértve a közbirtokosság tulajdonát is – nem korlátozta földesúri jog, mint az úrbéri birtokosságok területén. A löfegyver tartása sem volt korlátozva, egészen az I. világháború végéig, csupán csak bejelentési és bizonyos illetékfizési kötelezést terhelte (1875: XXI. tc.).

A vadászatot és halászatot annyira magától értedődő jogoknak tartották, hogy jöllehet az úrbéri összeírásokban a kérdőpontok mindennemű haszonvételek és jövedelmek iránt érdeklődnek (pl. az 1785. évi Conscriptio 4. pontja: „Minémű haszon vételei vagynak ezen helységeknek és határának?”), a bizottság ezekről meg sem emlékezik.

Benkő József írja, hogy Zetelaka „lakói menyhalat, galócát, kecségét és hasonló fajta pikkelyes apróságokat halásznak; aztán vadásznak vadkecskére (őz!), nyúlra, farkasra, medvére, borzra, szarvasra és vadkanra”. (A kecsége tévedés: a fordítót a *sújtásos küssz* nevű apró halacska helyi „keceg” elnevezése ejthette tévedésbe!). Csak eme felsorolás után említi a szerző a mezőgazdasági termelést és a famunkát⁷

A korlátozások a vadászat és halászat terén csak a múlt század utolsó harmadában kezdődtek el. Előbb a vadászat került „teríték”-re, az 1872. évi VI. és 1876. évi XLIV., majd az ezeket hatályon kívül helyező és újabb korlátozásokat bevezető 1883. évi XX. törvénycikkkel. Eszerint a vadászati jog a földtulajdonnak elválaszthatatlan tartozéka, de nem mindenkit illet meg. Saját területén csak az vadászhat, akinek legalább 200 kat. hold kiterjedésű birtoka van: a községi-közösségi területeket kötelező módon egyéneknek vagy társulatoknak bérebe kell adni, a bér pedig birtokarányban a tulajdonosokat illeti meg. A törvény a szabad vadászatot azonban csak a hasznosoknak nyilvánított vadak esetében korlátozza, amikor kimondja, hogy a ragadozó, kártékony vadak (medve, farkas, hiúz, vadmacska, nyest, nyuszt, vaddisznó, borz, menyét, vidra) által okozott károkért a bérlő nem tartozik kártérítéssel, mivel ezeket a terület tulajdonosai bármikor elpusztíthatják. Ezekre a vadakra nem terjednek ki a tilos vadászati eszközökre vonatkozó szabályok sem.

A halászati törvény, az 1888. évi XIX. tc. kimondja, hogy a halászat joga a földtulajdon elválaszthatatlan része, tartozéka és a meder tulajdonosát illeti meg. A halászterületeket, amennyiben nincsenek egyéni tulajdonban, szintén bérebe lehet adni. A törvény fajtánként tilalmi időszakokat szab meg és meghatározza a kifogható hal és rák legkisebb méretét; felsorolja a tilos halászati módszereket. Halászati jogosítvány váltása kötelező.

E törvények értelmében a keményfalviak egész határukon a vadászat és halászat jogát mindig székelyudvarhelyi vadász- és halászegyesületeknek adták bérebe. A zetelakiak, hatalmas kiterjedésű havasukat részletekben távoli gazdagoknak adták bérebe, a rajtuk átfolyó pisztrángos vizekkel együtt.

Az állami törvények tehát a vadászat és halászat terén is a közös vagyon hasznainak számottevő csökkenését hozták a tulajdonosok számára.

A régi, teljesen szabad vadászat és halászat emléke, valamint az ismertetett törvények eléggé tág keretei magyarázzák a falu népének gondolkodását a későbbi időkben is: a tilalmakkal nem törődtek, jogosítványokat nem váltottak, de akinek kedve, alkalmá, bátorsága volt hozzá, vadat ejtett el, fogott, halászott mindenkor minden módszerrel és eszközzel. A vadat, halat *res nullius*nak – senki tulajdonának – tekintette a nép, amely azé, aki birtokába veszi. Amint Herman Ottó megállapítja, a székely ügyes, de irtó halász is.⁸ Ennek

⁷Benkő József: Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus. I–II. köt. Bécs, 1777–1778. Udvarhely megye leírása. Ford. Szabó András. Kolozsvár, 1944.

⁸Herman Ottó: A magyar halászat könyve. I. köt. Bp., 1887.

és az említett gondolkodásmódnak, valamint a két világháború végétől egy időre a sok hátramaradt lőfegyver és robbanóanyag következtében csappant erősen meg a Küküllő halállománya, tűnt el belőle a galóca és a tarka menyhal, apadt állandóan a pisztrángállomány, fogyatkozott meg nagymértékben a szarvas-, az őz- és vaddisznóállomány.

9. A közbirtokossági vagyont az igazgatáson, jó rendtartáson, a határvonalak védelmén kívül gondozni is kellett. Erre szolgáltak a *közbirtokossági kalákák*.

Évente, a szükség szerint kétszer-háromszor *útszínáló kalákát* szerveztek, mert a meredek határon kifelé kanyargó, a köves-sziclás talajba mélyen bevágódott, helyenként vizenyős területen áthaladó, havasra járó utat felhőszakadások, hosszas esőzések szekérrel járhatatlanná tették. Minden családból egy felnőtt férfinak vagy nőnek megfelelő kézzelvel jelentkeznie kellett 1 napi munkára. A vízmosásokat betömték, a köveket kiszedték és áttereszettek készítették a kellő helyeken.

Tavasszal, a jószág kihajtása előtt *legetőtakarító kalákát* szerveztek a lázra⁹ és a havasra. A bokrokat kivágták és elégették, a *töngörgő köveket* (a felszínen mozgatható köveket) rakásokba, határvonalakba gyűjtötték, a gödröket betömték, a vizenyős helyeken levezető árkokat húztak. Ugyanekkor tisztították a *kutakat* (forrásokat), köréjük kövekből, tövises bokrokból az állatok taposása ellen védő kerítéseket készítettek, megjavították a kivezető csatornákat, kitakarították az itatóvályúkat vagy a szükség szerint újakat készítettek és helyezték el.

Küküllökeményszőlőfalván közmunkában végezték a Fedeles nagyhíd építését és karbantartását, készítették a faluvégi pallót. Pénzbeli hozzájáruláson kívül közmunkát végeztek a templom (1784–1804), az iskola (1904) és a papilak (1894) építésénél: úgy az iskola mellé, mint a papilak telkére fából tágas gazdasági épületeket emeltek a kántortanító és a pap számára. Amikor az I. világháború alatt a három harangból kettőt elvittek, helyettük 1924-ben másik kettőt öntettek, a kisebbiket a hívek adakozásából, a nagyobbikat, a felirat szerint a „k. keményfalvi közbirtokosság kegyes adományá”-ból. A közbirtokosság építette, javította-újította többször a templomi orgonát.

10. Mi maradt meg a székely közbirtokosságok vagyonából az I. világháború végére? A közbirtokossági összvagyon alaposan megcsonkult a nagybirtokosság részére kiszakított területekkel, és a faluközösségeket megillető jövedelmek erősen megcsappantak. Egyes közbirtokosságok megmaradt tagjai kérték a közös erdők felosztását és így nevésekésen kicsi erdőparcellákhoz jutottak, amelyeket csakis gazdaságtalanul tudtak használni, az egész faluközösség pedig megfosztódott a közcélokra fordítható jövedelmektől.

Az egész Székelyföldön gombamódra szaporodtak az erdőkitermelő és fafeldolgozó cégek. A kiszakított területek és a közbirtokosságok lábönálló erdeit felvásárolták, letarolták és óriási nyereségeket vágtak zsebre. A századfordulón pl. Zetelkán hatalmas erdőterületeket adtak el különböző cégeknek. Ezek egy része a fát a helyszínen dolgoztatta fel faragott fának (gerenda, szarufa), távirópóznának, bányafának, *siperfának* (vasúti talpfa), tűzifának; mások a közelbe telepített *gájtereiken* (kisebb fűrészüzem) metsztették ki, ismét mások az udvarhelyi üzemeikbe szállították a gömbfát, vagy fűrészüzemeknek adták el. Székelyudvarhelyen egymás után létesültek a nagy fűrészüzemek, még a húszas években is négy ilyen működött.

Így a tagoknak évente kiosztott famennyiség egyre csökkent és kezdtek sorra megszűnni a közösségi fűrészek annál is inkább, mivel a cégek üzemei bérvágást is végeztek. A letarolt erdők helyét általában kötelező módon újra ültették vagy hagyták természetesen felújulni, azonban ezeket a nép gyakran szándékosan felgyújtotta és leégette, mert több hasznát látta a legelőnek, mint az erdőnek, amelyből a cégek és a velük összejárású közbirtokossági és községi vezetők gazdagodtak.

A múlt század utolsó harmadában megszűnt a tutajozás is, egyrészt a kiosztott fa mennyiségének, másrészt a Küküllő vízbőségének csökkenésével. A nép egy része bérmunkára kényszerült: kitermelni, faragni, *húzatni* (fát közelíteni) járt a cégekhez, mások a fűrészüzemekben dolgoztak, a lovasgazdák *szállítót vittek*: rönköket vagy feldolgozott faárut szállítottak szekéren a cégek udvarhelyi telepeire. Elszaporodtak a falopások, mert a cégek megvásárolták a rönköt anélkül, hogy nézték volna, le van-e bélyegezve vagy sem.

Az ismertetett törvények alapján megszűnt a szabad vadászat és halászat is. Némelyek jól kerestek a kitermelésekben, a faragással, húzatással és szállítással, a nép nagy többsége

⁹Laz = bokros terület, ahol legettettek. *Ballagi Mór*: A magyar nyelv teljes szótára II. Bp., 1867. 160. old.

azonban egyre szegényedett és roppant pénzsűke állt be. Megdrágult a gabona is, mert egyre kevesebben jártak az alvidékre szekerességre fűrészáruval, és hoztak helyette kenyérnek, és puliszkának valót.

11. Az I. világháború után új szakasz kezdődött a Székelyföld életében. Az országhatárok változása nem csak a közbirtokosságok, hanem az egész székely közösségi vagyont érintette. Azelőtt saját közösségi tulajdonai voltak a községeknek, városoknak, megyéknek és egyházaknak is. Ezeket, valamint az egyházmegyei (egyházkerületi) vagyont – amelyekből elemi és középfokú iskolákat építettek és tartottak fenn –, nagybirtokoknak tekintették és mint ilyeneket, az agrárreform törvény (1921) hatálya alá vonták. Az egyházközségek számára minimális földbirtokot állapítottak meg, azt a törvény rendelkezése ellenére nem egészítették ki.

Mivel Óromániában nem ismerték a külön megyei és községi vagyont, így a hozzájuk csatolt Erdélyben a megyeházák, városházák, járási székházak, kulturális intézmények, iskolák épületei, kórházak, könyvtárak, közüzemek, községi ingatlanok (erdők, legelő, község-házak) állami tulajdonba kerültek. Ez mind egy-egy helyi közösség századokon át gyűjtött, őrzött, szaporított tőkéje, közhasznú javai volt. „Erre a sokmillió vagyonra az államváltás elhozta a teljes ingyenes kisajátítást.” Addig „állami hivatalnokok és szervezettek e vagyonba nem nyúlhattak bele az állam javára... Ebben a vonatkozásban különösen végzetes a hatás a Székelyföldön”. Igen sok helyen volt a községnek az állami adófizetésre szolgáló vagyona, sok község ezekből tartotta fenn és gondozta templomát, községi iskoláját, kulturális intézményeit. Maros-Torda megyében a vármegye kezelsében állott „tizennégy falu havasa”, igen jól vezetett erdei és legelői, amelyeknek jövedelmét a községek kulturális szükségleteire fordították. Még a marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi és csikszeredai kaszárnyák is városi, illetve megyei tulajdonban voltak, amelyekért a katonái kincstár olyan bért fizetett, mely az épületfenntartás költségein túl még fölösleget is adott.¹⁰

A földreform végrehajtásánál a nagybirtokok kisajátítása kifejezetten „nemzeti” (vagyis román) célokból történt. A Székelyföldön nagybirtok nem volt, ellenben a székely községek tekintélyes közös birtokkal, erdőkkel és legelőkkel rendelkeztek: a földreformtörvény világos rendelkezései ellenére ezeket is kisajátították ilyen célokból. Ami a román egyházak, iskolák, egyletek és magánosok kielégítése után megmaradt, azt az állam állami tartaléknak nyilvánította. Így például a 62 604 kat. holdat kitevő „csíki magánjavak”-at, mely az egykori csíki székely határhozredek leszármazottainak birtokában volt, és akik a jövedelmet főképpen egyházi és kulturális célokra fordították, az állam elvette és fel is használta „nemzeti célokra”. Ugyanakkor az ugyanilyen eredetű naszói román határhozred leszármazottainak közös birtokát teljes egészében mentesítette a kisajátítás alól. A Maros megyei „Ósmarosszék” 15 703 kat. holdas birtokát nem sajátították ki, mivel a birtokos 127 község között románok is voltak, hanem a megye hatóságainak kezébe adták és az gazdálkodott vele, szintén „nemzeti célok” érdekében. Tusnádfürdő-közbirtok egy részét hivatalból át kellett adni a nemzeti turisztikai hivatalnak, Borszékfürdő, Ditró és Szárhegy közös birtokának jövedelmét szintén „nemzeti célokra” használták fel.¹¹

12. A közbirtokosságok és a hozzájuk kapcsolódó gazdálkodási formák harmadik szakasza – a kimúlás – évszázadunk negyvenes éveiben következett be. Amit nem sikerült elérniük a főuraknak a múlt századi törvényhozás útján, sem az új államhatalomnak az I. világháború után, az most megvalósult a *közbirtokossági vagyonok államosításával* (1948). A nép maga nem is nagyon bánta, mert már több terhet mint hasznot jelentettek. Különben ez lett a sorsuk az arányosítással, tagosítással, kiszakítással ebül szerzett vagyonoknak is. Ezután már a székely nem mehetett az erdőbe, csak mint gyengén fizetett bérmunkás. Még gyűjtögetni is csak az állami felvásárlóközpontoknak való átadás szándékával mehet. Épület- és tűzifát pénzért vagy erdei munkája természetbeni javadalmazása címén kaphat, vagy pedig az állami kereskedelemből vásárolja meg. Az államé lett a teljes vad- és halállomány is. Betiltották véglegesen a vízfűrészek működését is; ha a gazda némi fenyőanyaghoz jutott, azt a meghagyott néhány távoli, államosított fűrészüzemben metszethette ki, bérért.

¹⁰ Páldy Pál (Paál Árpád): *A székely nemzet mai helyzete*. A nemes székely nemzet képe. Szerk. Rugonfalvi Kiss István. II. köt. Debrecen, 1939. 290–294. old.

¹¹ Telegdi Zoltán (Bíró Sándor): *A Székelyföld egyházi és kulturális élete*. I. m. 320–321. old.

Évszázadokon át sok-sok százezer szál deszkát szállítottak Udvarhely felé a kápolnás- és szentegyházásfalviak. Szem- és fültanúja voltam az 1940-es évek végén, amikor egy kápolnásfalvi székely nagy kínos-keservesen hajszolta lovait a *Cekend-hágón* (3 km-nyi meredek útszakasz!) kifelé, egy szekér deszkával, és elsőhajtotta: No, Isten, láss csudát! Mióta világ, itt a deszkát mindig befelé hoztuk, most kifelé visszük!

Az államosítással kimúlt a közbirtokosság intézménye is. A keményfalvi közbirtokosság irattárát, amelyben sok nagyon régi okirat is volt, kosarakkal szállították le a fenyédi néptanácshoz, ahol nyomuk veszett, valószínűleg tűzgyújtásra használták.

A mezőgazdaság szövetkezetesítése (1962) aztán végleg „földnélküli János”-sá tette a székelyek túlnyomó többségét. Keményfalva munkaképesebb lakói udvarhelyi állami vállalatokba, kisipari, szövetkezeti műhelyekbe ingáztak, másokat „bekapott a város”, igen sokan végleg elköltöztek más tájakra, sok ifjú szakmai, középfokú vagy felsőbb iskolát végzett és szétszóródott az országban. A mezőgazdasági termelőség szövetkezetben csak a kevésbé vállalkozó kedvű középkorúak és öregek – főképpen nők – dolgoznak.

Megváltozott a falu képe is. A tűzifa-hiány miatt teljesen letarolták a patakok és a Küküllő partjainak dús fás növényzetét, a gátak, árkok megszűnésével megsemmisültek a berkek, a partok védelmével nem törődtek, az árvizek elmosták a földeket, a folyó elveszítette régi középfolyás jellegét, amolyan helyi patakká változott. Ezért, és a víz erős szennyezettsége miatt igen lecsökkent a halállomány. Míg az 1920-as, 1930-as években egész Zetelaka és Keményfalva lakossága a Küküllő vizét itta, ma csak öngyilkossági szándékkal lehetne inni belőle.

Levágják a határon, a szántóföldeken és kaszálókon gyakori fákat, úgyszintén a havasi kaszálókon a gazdák által nevelgetett tűzi- és eszközfának alkalmas fákat is. A belső határ erdeit is jórészt letarolták – még a véderdő erdei- és feketefenyő-állományát is –, itt-ott újraültették, de az erdő alig fejlődik, mert a vastagabbját mindig kiszálalják tűzifának.

Mivel „kiment a divatból” a tavaszi kaszáló- és legelőtakarítás a havason, ezek jó részét felfogta a *ciber* (hasznavehetetlen, sűrű, bokros terület), ami sem kaszáló, sem legelő, sem erdő, csupán a vadak búvóhelye lehet.

A keményfalvi belső határ Hargita felőli részén – a falu fele határán – felhagytak a kukorica-, burgonya- és gabonatermesztéssel, mivel a túlságosan elszaporodott medvék és vaddisznósordák tönkreteszik: a terület amolyan félkopár legelővé vált – amint mondani szokták, „a nyúlak nyargalják” –, de még ez a mondás is időszerűtlenné vált, mert apróvad alig maradt a határon.

Nem János Zsigmond, nem a székely közbirtokosságokra is ráhúzott úrbéri törvények, nem az uralomváltozás, az agrárreform, a közigazgatási szervek önkényeskedése, hanem az új, a hazugságokra épülő, a nemzetiségek felszámolására törekvő rendszer szüntette meg teljesen az ősi székely gazdálkodási formáknak az utolsó maradványait is. Nincs földje a székelynek, üresek a nagy csűrűépületek – ha már össze nem omlottak –, üresek a *pajták* (istállók), a szénatartó *odrok*, a pincék, a *hiúk* (házpadlások), begyepesedett az *élet* (udvar), a kapuköze; sok faluban számos ház bedeszkázott ablakokkal hallgat; nem maradt „székely ember, asszony, legény”, legfeljebb ritkán, sokszor pedig idegen ruhába bújtatva órát táncolt a színpadon.

Most, ha bizhatunk az állam vezetőiben, az újonnan alakult pártok ígéreteiben, amelyeknek teljesítésére a mai nemzetközi helyzet és jog is elegendő garanciát nyújt, hozzá kell látnunk elveszített javaink visszaszerzéséhez. Vissza kell követelnünk és szereznünk az egyházi, szövetkezeti, egyesületi vagyonokat, intézményeket, nyomdáinkat, amelyeket még a két világháború közötti sovinizmus sem tudott megsemmisíteni. A falvak népének vissza kell nyernie a kényszerrel elvett magántulajdonú földjeit és a *székely közbirtokossági vagyont*. Jóllehet az utóbbi államosítása idején a népnek alig volt már némi haszna belőle, még élnek azok az emberek, akik ismerték mibenlétét, értékét és tudnak majd olyan egészséges és egységes formát találni, amelynek keretében haszonnal lehet gazdálkodni vele, a jövedelmet pedig a tulajdonosok érdekében használhatják fel, és nem az állami szervek kaparinthatják meg.

Csergő Bálint